

NIEUW STELTLOPERONDERZOEK IN ZUIDWEST-FRYSLÂN

Jos Hooijmeijer

Veel soorten steltlopers overbruggen twee keer per jaar grote afstanden tussen de broed- en overwinteringsgebieden. Het is onderzoekers opgevallen dat soorten die op hoge breedtegraden rond de Noordpool broeden, buiten het broedseizoen in het algemeen op zout water te vinden zijn. Terwijl soorten die zuidelijk van de toendra's broeden tijdens de trek en in de winter voornamelijk op zoet water verblijven. Uit onderzoek is ook gebleken dat bij op zout water overwinterende steltlopers de verschillen in zomer- en winterkleed groter zijn, de orgaanflexibiliteit groter is (van belang voor lange-afstandsvluchten), de genetische variatie vaak kleiner is en het immuunsysteem minder goed functioneert.

Grutto

foto: Anton Huitema

Soorten van hogere en lagere breedtegraden

Het idee is dat dit te maken heeft met de lange afstanden die arctisch broedende steltlopers moeten afleggen tussen zomer- en winterhabitat. Dit kost zo veel energie dat zij niet optimaal kunnen investeren in een goed immuunsysteem. Hierdoor zijn zij gedwongen leefgebieden uit te kiezen met relatief weinig ziektekiemen en parasieten: de poolstreken en zoutwatergebieden. Aangezien dit soort gebieden relatief zeldzaam zijn op aarde, zijn de populaties van dergelijke soorten vaak betrekkelijk klein. Dit maakt deze soorten extra kwetsbaar voor grootschalige milieuveranderingen als klimaatveranderingen. Dergelijke

veranderingen in het verleden, zoals ijs-tijden, hebben er voor gezorgd dat de genetische variatie klein is. Dit maakt ze nog eens extra gevoelig voor ziekten, wat hen dwingt hun leefgebieden nog zorgvuldiger uit te kiezen, wat hen nog weer kwetsbaarder maakt voor klimaatveranderingen, etc.. Wanneer blijkt dat ziektekiemen door klimaatverandering, als gevolg van bijvoorbeeld het broeikas-effect, noordelijker regionen kunnen koloniseren, dan zullen hoogarctische soorten hiervan waarschijnlijk zeer sterk te lijden hebben.

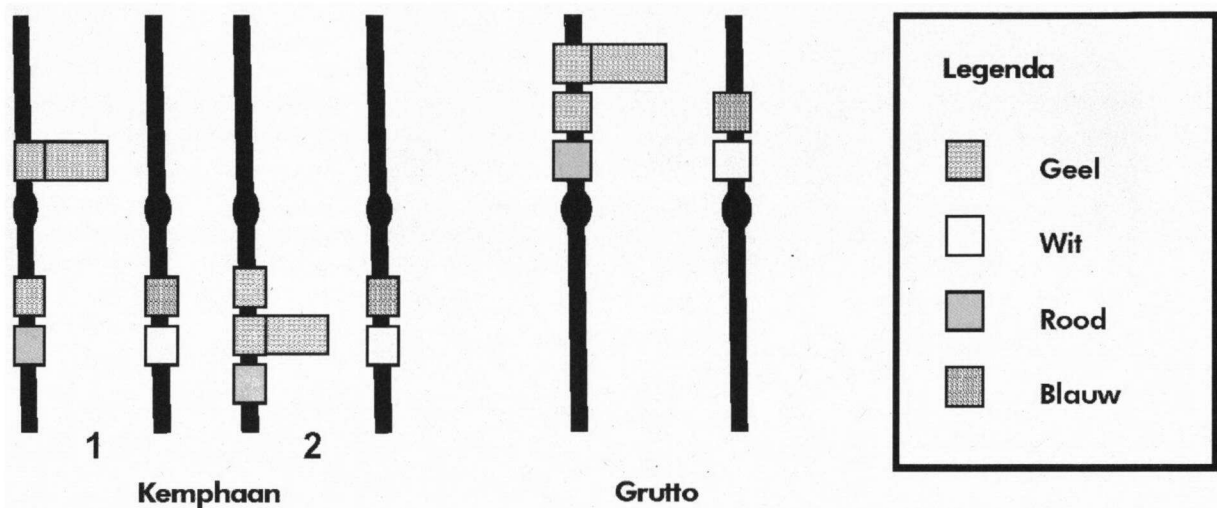
Soorten van lagere breedtegraden daarentegen, leggen meestal kortere afstanden af. Hierdoor kunnen zij meer ener-

gie steken in een goed immuunsysteem waardoor ze op dit terrein minder hoge eisen stellen aan hun leefgebieden. Je ziet bij deze soorten dan ook vaak dat ze in een grotere variatie aan habitats worden aangetroffen en dat de trek via meerdere tussenstops wordt afgelegd.

Om bovengenoemde hypothese te testen ligt het voor de hand om genetische variatie, immuunsysteem, gedragsecologie, populatietrends en -demografie te vergelijken bij verwante soorten steltlopers die voornamelijk verschillen in habitatkeuze. Je kunt dan bijvoorbeeld denken aan de volgende soortparen: Kanoetstrandloper en Kemphaan, Rosse grutto en Grutto, Zilverplevier en Goudplevier. Aan op zout water overwinterende soorten is inmiddels al veel van dergelijk onderzoek gedaan. In 2004 is de Rijksuniversiteit Groningen in Zuidwest-Fryslân van start gegaan met een langdurend onderzoek dat zich richt op twee 'binnenlandse soorten': de Grutto en de Kemphaan. Ons land is voor Grutto's van groot belang als broedgebied en 10.000-en Kemphanen verblijven hier in het voorjaar om op te vetten. Voor beide soorten is Nederland daarom een belangrijke schakel in hun levenscyclus. Om die reden is dit onderzoek ook vanuit het oogpunt van natuurbescherming van belang.

Grutto-onderzoek

Er is geen vogelsoort waarvoor Nederland internationaal zo'n essentiële rol speelt als de Grutto. Lange tijd broedde

Voorbeelden van kleurringcombinaties bij Kemphaan en Grutto. Let op: de kleur van de vlag kan variëren.

niet minder dan 80% van de Europese populatie op de Nederlandse graslanden, maar in Nederland is het aantal broedende Grutto's de laatste decennia dramatisch gedaald. In de jaren '60 broedden in Nederland nog 120.000 paar, maar de laatste jaren kwam de teller uit rond een schrikbarend laag aantal van slechts 40.000 en deze afname lijkt in onveranderd tempo door te gaan. De afname van Grutto's heeft enkele duidelijk aanwijsbare oorzaken zoals direct verlies van broedgebied door omzetting van agrarisch land (bijv. voor woningbouw en wegen) en vermindering van de kwaliteit van de overgebleven graslanden door steeds intensievere agrarische activiteiten en verminderde openheid van het landschap. Ook predatie wordt regelmatig opgevoerd als belangrijke oorzaak voor een laag broedsucces en recente gegevens wijzen eveneens op een verlaagde overleving van volwassen vogels gedurende het winterseizoen. De afname van de populatie in agrarisch gebied is niet verwonderlijk omdat de graslanden tegenwoordig grotendeels gemaaid worden op het moment dat veel Grutto's nog op de eieren zitten of jonge kuikens hebben. Zonder (nest)bescherming leidt dit tot hoge directe sterfte onder eieren en jongen en bovendien tot verminderde voedselbeschikbaarheid voor de jongen die dit overleven. Toch neemt de Grutto ook af in veel natuurerreinen die speciaal voor dit doel beheerd worden, wat niet altijd kan worden toegeschreven aan predatie.

Met ons onderzoek willen we een beter begrip krijgen van de algemene biologie van deze soort en bijdragen aan het antwoord op de vraag waarom het zo slecht gaat met de Nederlandse Grutto's. Het onderzoeksgebied bevindt zich op het noordelijke deel van de Warkumerbinnenwaard (Gaasterstrân). Dit gebied is circa 250 ha groot en herbergt al jaren een grote populatie Grutto's (in 2003 ongeveer 1 paar/ha).

Kemphaan-onderzoek

In zijn leefgebied, wat zich uitstrekt over Eurazië en Afrika, behoort de Kemphaan tot de meest talrijke steltlopersoorten. Het is nog niet zo lang geleden dat Kemphanen ook heel gewone broedvogels van de Nederlandse graslanden waren. Inmiddels is de Kemphaan als broedvogel echter zo goed als verdwenen. Als trekvogel is deze bijzondere steltloper nog wel in Nederland te bewonderen. Een aanzienlijk deel van de wereldpopulatie trekt via Nederland naar de noordelijke broedgebieden die zich uitstrekken van Scandinavië tot Oost-Siberië. Ook in het najaar trekken ze, zij het minder geconcentreerd, deels via Nederland naar de overwinteringsgebieden. Een klein deel van de vogels overwintert in (Zuid) Nederland, de rest gaat door naar Zuidwest-Europa of Afrika. Nederland lijkt daarmee een belangrijke schakel in de jaarcyclus van de Kemphaan.

Aan het opvallende baltsgedrag van de Kemphaan is veel onderzoek gedaan,

maar over de rest van de levenscyclus weten we eigenlijk nog erg weinig. In Afrika overwinteren enkele miljoenen Kemphanen, maar niemand weet hoeveel hiervan Nederland aandoen tijdens de trek en naar welke broedgebieden ze op weg zijn. Misschien zijn er zelfs wel verschillende ondersoorten Kemphanen, net zoals dat bij veel andere steltlopers het geval is. En met betrekking tot de achteruitgang: naast habitatverlies zouden ook andere factoren als verdroging van de overwinteringsgebieden in Afrika, bejaging en kwaliteitsverlies van tussenstopgebieden tijdens de trek een rol kunnen spelen. In het voorjaar van maart tot half mei bezoeken vele tienduizenden Kemphanen de graslanden van Zuidwest-Fryslân. Tijdens deze tussenstop leggen de vogels (vet)reserves aan en ontwikkelen de mannetjes in korte tijd hun spectaculaire kragen. De aanwezigheid van grote aantallen vogels gedurende de langere tijd op een belangrijke plek tijdens de jaarcyclus, biedt natuurlijk een unieke gelegenheid voor onderzoek aan deze interessante soort. Het onderzoek wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met de Fryske wilsterflappers.

Kleurringen

Het kleurringen van beide soorten is een belangrijk onderdeel van het onderzoek, aangezien vogels daardoor op afstand individueel herkenbaar zijn. Beide soorten zijn voorzien van vier kleurringen (twee per poot) en een gekleurde 'vlag', alle zonder inscripties. De gebruikte

Kemphaan ♂

foto: Anton Huitema

kleuren zijn: geel, blauw, rood en wit. De metalen ring vormt geen onderdeel van de code en de positie daarvan is dus niet van belang. Bij Grutto's zijn alle kleurringen en de vlag uitsluitend om de tibia aangebracht (boven de 'knie'), ter-

wijl ze bij Kemphanen ook om de tarsus (beneden de 'knie') kunnen zitten. De positie van de vlag kan wisselen: boven, tussen of onder de kleurringen.

In 2004 zijn ongeveer 90 Grutto's en

meer dan 1.100 Kemphanen individueel gekleurringd. We hebben al enkele honderden terugmeldingen gekregen uit binnen- en buitenland. Het is de bedoeling dat we de komende jaren doorgaan met het kleurring-programma. We hopen natuurlijk dat veel mensen de moeite willen nemen om waarnemingen van gekleurringde vogels aan ons door te geven. Dat kan op onderstaand contactadres. E-mail is de snelste en gemakkelijkste manier om waarnemingen in te sturen en waarnemers te informeren over de voortgang van het onderzoek en de wetenswaardigheden over de door hen waargenomen vogels. Behalve de exacte positie van vlag en ringen willen we ook graag weten wanneer en waar de vogel gezien is (zo mogelijk op coördinaten). Aanvullende informatie over groepsgrootte, gedrag, habitat en het aantal vogels dat op ringen gecontroleerd is, is bijzonder welkom!

Wie meer wil weten over het onderzoek en de resultaten van afgelopen jaar kan op onderstaand adres de (digitale) Nieuwsbrief van 2004 aanvragen.

Contactadres: Jos Hooijmeijer, Klokslach 24, 8723 GB Koudum,
tel.: 0514-522352, e-mail: j.c.hooijmeijer@rug.nl

Rijksuniversiteit Groningen: Jos Hooijmeijer, Yvonne Verkuil, Julia Schröder, Christiaan Both,
Theunis Piersma.